

INGLIZ EKZISTENSIALIZM ADABIYOTIDA NASR VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Ruzmatova Dilnoza Ramatjanovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O'zbekiston
dishemu2017@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5235-380X>

Shapsanova Feruza Muzaffarovna

O'qituvchi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Toshkent, O'zbekiston
shapsanovaferuza@gmail.com
<http://orcid.org/0009-0008-5022-6047>

ANNOTATSIYA

Maqola XX asrda Germaniya va Fransiya davlatlarida shakllanib, siyosiy, madaniy va badiiy oqimga aylangan ekzistensializmning zamonaviy ingliz adabiyotiga ko'rsatgan ta'siriga bag'ishlangan bo'lib, bu oqim ingliz adabiyotining nasr, nazm va drama turlari kesimida zamonaviy falsafiy tendensiyalarning vujudga kelishida asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ekzistensializmning ibtidosi Gegelning mutlaq ong va birlik falsafasiga qarshi, XIX asr nemis faylasuflarining munosabati bilan yuzaga kelgan bo'lib, shaxsning individualligini targ'ib qiladi va shu bilan birga erkinlik va erkin tanlov tushunchalarini o'rta qo'yadi. Ekzistensializm insonning shaxs sifatida mavjudligi haqidagi ta'limotdir. Bu oqim barcha an'anaviy qadriyatlar va qadr-qimmatlardan voz kechgan holda o'z qadr-qimmatini yaratish degan tushunchani targ'ib qiladi. Ikkinchi jahon urushidan so'ng, ekzistensializm G'arb madaniyatiga mamnuniyat bilan singga boshladi, bunga qaramasdan qadriyatlarning o'zni katta bo'lgan Buyuk Britaniyada bu falsafiy oqim tanqidga uchrab o'zgacha tus oldi va adabiyotda o'z o'rnini topdi.

Ushbu maqolaning maqsadi XX asr ingliz adabiyoti prozasida ekzistensializmning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir. Tadqiqotda falsafiy yondashuv, tarixiy-madaniy, empirik va qiyosiy usullardan foydalanilgan. Shuningdek, mashhur mutafakkir va yozuvchilar, jumladan, Uilyam Golding va Jon Faulz qalamiga mansub roman va hikoyalar ekzistensializm oqimining ingliz adabiyotidagi o'zni va xususiyatlarini asoslashda qo'llaniladi. Maqolada ekzistensializmning asosiy g'oyalari va adabiyotga qay tarzda kirib kelgani haqida bahs yuritiladi. Tadqiqot natijalari asosida ingliz ekzistensializmining nemis va fransuz ekzistensializmi bilan mushtarak va farqli tomonlari hamda ingliz adabiyotida oqim ta'sirida vujudga kelgan yangi konsepsiyalar aniqlandi.

KALIT SO'ZLAR

Roman, ekzistensializm, pessimizm, egoyizm, erkin tanlov, inson tabiati, ekzistensial inqiroz, diniy motiv, o'lim va qo'rquv, shartsiz muhabbat.

ПРОЗА В ЛИТЕРАТУРЕ АНГЛИЙСКОГО ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Рузматова Дилноза Раматжановна

*Доктор философии по филологическим наукам
Узбекский государственный университет мировых языков
Ташкент, Узбекистан
<https://orcid.org/0009-0002-7750-5341>*

Шапсанова Феруза Музаффаровна

*Преподаватель
Узбекский государственный университет мировых языков
Ташкент, Узбекистан
<https://orcid.org/0000-0002-1104-2893>*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается влияние экзистенциализма, сформировавшегося в двадцатом веке в качестве политического, культурного и художественного течения в Германии и во Франции, на современную английскую литературу. Это течение послужило основной причиной возникновения современных философских тенденций в английской прозе, поэзии и драматургии.

Экзистенциализм, возникший как реакция немецких философов XIX века на учение Гегеля об абсолютном сознании и единстве, выступил, в противовес ему, за индивидуальность личности и в то же время выдвинул на первый план концепцию свободы и свободного выбора. Экзистенциализм – это учение о существовании человека как личности. Оно выдвигает концепцию принятия собственной ценности путем отказа от всех традиционных ценностей и авторитетов. После двух мировых войн экзистенциализм начал активно проникать в западную культуру, однако в Великобритании, где была велика роль традиции, данное философское течение было подвергнуто критике и заняло свое место в литературе, приобретя специфические особенности.

Целью данной статьи является изучение своеобразия экзистенциализма в английской литературной прозе XX века. В исследовании используется философский подход, историко-культурный, эмпирический и сравнительный методы. Для иллюстрации особенностей проявления экзистенциализма в английской литературе анализируются романы и рассказы, написанные такими известными писателями и мыслителями, как Уильям Голдинг и Джон Фаулз. В статье обсуждаются основные идеи экзистенциализма и способ его вхождения в английскую литературу. По результатам исследования выявлены общие и отличительные черты английского экзистенциализма по сравнению с немецким и французским экзистенциализмом, а также новые концепции, возникшие под влиянием данного течения в английской литературе.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

Роман, экзистенциализм, пессимизм, эгоизм, свободный выбор, человеческая природа, экзистенциальный кризис, религиозный мотив, смерть и страх, безусловная любовь.

PROSE AND ITS PECULIARITIES IN THE LITERATURE OF ENGLISH EXISTENTIALISM

Ruzmatova Dilnoza Ramatjanovna

Doctor of Philosophy in Philology (PhD)
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
<https://orcid.org/0000-0001-5235-380X>

Shapsanova Feruza Muzaffarovna

Teacher
Uzbekistan State World Languages University
Tashkent, Uzbekistan
<http://orcid.org/0009-0008-5022-6047>

ABSTRACT

The article is dedicated to the influence of existentialism on modern English literature. Existentialism was originated in the twentieth century, in Germany and France, and became a political, cultural and artistic movement, which serves as the main force for the emergence of modern philosophical tendencies in English prose, poetry and drama. Existentialism arose from the position of the German philosophers of the nineteenth century, who defended the individuality of the individual and the concepts of freedom and free choice by showing reaction to the Hegelian philosophy of absolute conscious and unity. Existentialism is the doctrine of the existence of a person as an individuum. This movement promotes the idea of creating one's own values, abandoning all traditional and universal moral codes. After the two world wars, existentialism began to penetrate into Western culture, despite the fact that in Great Britain, where the role of traditions and manners was great, this philosophical tendency received a special shade of criticism and found its own place in literature. The purpose of this article is to study the peculiarities of existentialism in the prose of English literature of the XX century. The research uses a philosophical approach, historical and cultural, empirical and comparative methods. Also, novels and short stories written by famous thinkers and writers like William Golding and John Fowles are used to substantiate the peculiarities of existentialism in English literature. The article discusses the main ideas of existentialism and its place in English literature. According to the results of the research, the common and distinctive features of English existentialism from German and French existentialism, as well as new concepts that arose under the influence of the movement to English literature, are revealed.

KEY WORDS

Novel, existentialism, pessimism, egoism, free choice, human nature, existential crisis, religious motive, death and fear, unconditional love.

KIRISH

XX asrning 50-70 yillarida ekzistensializm adabiy oqim sifatida Buyuk Britaniya adabiyotiga muhim ta'sir ko'rsatdi. Ammo ingliz yozuvchilari ekzistensializm an'anasini to'laqonli davom ettirmadilar, balki bu oqimni o'zlariga moslagan holda o'zlashtirdilar. Kyergegor, Nitshe, Sartr, Kamyu va Xaydeggerlarning falsafasidan ilhomlanib, o'zlarining falsafiy qarashlarini shakllantirgan holda, badiiy asarlarni yaratishda ekzistensializmning mohiyatidan foydalandilar. Ingliz yozuvchilarining ko'pchiligi falsafiy asar yaratishmagan (A. Myordok bundan mustasno) va ekzistensializm falsafasini to'laqonli o'rganishmagan, hatto ba'zi ingliz yozuvchilari ekzistensializm haqida umuman izlanish olib bormagani haqida aytib o'tadilar. Shunday bo'lsa-da, ularning asarlarida juda ko'p ekzistensial mavzularni uchratamiz. Bu, albatta, ular yashab o'tgan davr ruhi bilan bog'liq. XX asrda insoniyat

boshidan o'tgan fojialar barcha adabiyot vakillari qatorida ingliz adiblariga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi va yozuvchi-mutaffakirlar bu voqealar sababining ibtidosini o'rganishga kirishishdi. Ular izlanishni jamiyatdan emas, balki individning ruhiy holatini o'rganishdan boshladilar. Ilm-fan namoyandalari XX asrning asosiy muammosini shaxsning hozirgi zamondagi o'rni deb bilib, badiiy asarlarda ekzistensial mavzularni o'rta qo'yishdi. Ekzistensializmning o'rganish obyekti – shaxs va uning hayot mazmunidir. Ingliz adabiyotida falsafiy roman asoschisi, Ayris Myordok, ekzistensializmni chuqur tatbiq qildi, o'rgandi, unga tanqidiy yondashgan holda, o'z falsafiy qarashini ishlab chiqdi va badiiy asarlar yaratdi. Myordok ekzistensialist yozuvchi sifatida tan olinadi, lekin boshqa yozuvchilarni bu falsafiy oqim namoyandalari qatoriga kiritish munozaralidir. Shuning uchun, ularning badiiy asarlarini ekzistensializm oqimi xususiyatlari rakursidan emas, balki ularda aks etgan ekzistensial mavzular nuqtayi nazaridan o'rganiladi.

ASOSIY QISM

Birinchi jahon urushi ingliz ijtimoiy hayoti, madaniyati va siyosiy qarashlarida chuqur inqiroz tabiatini shakllantirdi, buning oqibatida 1920-yillarning oxiri va 30-yillarning boshlarida butun dunyo bo'ylab paydo bo'lgan iqtisodiy inqiroz, fashizmning ko'tarilishi, yana bir keng ko'lamli urushning yaqinlashishi bilan yanada kuchaydi. Shuning uchun ham bu yillardagi aksariyat adabiyotning pessimistik ruhda yaratilganligi ajablanarli emas. Bu davr poetikasida yozuvchilar hayot ma'nosi, o'lim qo'rquvi va individuallik kabi mavzularga ko'proq murojaat qila boshlashdi va vujudga kelayotgan totalitar, kommunistik va hatto kapitalistik jamiyatning individualizmga solayotga xavf-xatari haqida badiiy asarlar yaratishdi.

Valentina Ivasheva ekzistensial mavzular zamonaviy ingliz prozasida drama kabi o'zini ko'rsatmagan bo'lsa-da, kam miqdorda mavjud deb ta'kidlaydi. Lekin ekzistensializm XX asr ingliz romanchiligida katta va o'chmas o'rin egalladi. Ayris Myordokning o'zigina bu oqimda salmoqli romanlar yaratdi. Undan tashqari Alan Sillitou, Sid Chaplin, Uilyam Golding, Kolin Uilson va Jon Faulzlarning asarlarida ham ekzistensializm ta'siri yaqqol sezilib turadi.

Zamonaviy ingliz yozuvchilarining ba'zilar o'z ijodlarida ekzistensializm g'oyalari mavjudligini rad etishgan. Misol uchun, Sid Chaplin umri mobaynida ekzistensial asar o'qimaganligini tan olsa-da, uning 1962-yilda chop qilingan *“Kuzatuvchilar va kuzatilayotganlar”* (*The Watchers and the Watched*) (Chaplin S., 1962) asari sarlavhasi ekzistensializm g'oyalariga ishora qilib turadi.

V. Ivashevaning ta'kidlashicha, Chaplin asar mazmunini Yujin Iyoneskoning 1961-yilda bergan intervyusida aytgan gaplari ta'sirida shakllantirgan: *“Biz barimiz yo kuzatuvchimiz, yo kuzatilayotganlarmiz. Soqchilardan qutulishning yagona yo'li bu – o'limdir.”* (*We are all the watched or we are watchers. The only escape from our jailers is death.*) (Ivasheva V., 1978, 45).

Ikkinchi jahon urushiga guvoh bo'lgach, **Uilyam Golding (1911-1993)** falsafiy g'oyalarni o'zida aks ettirgan badiiy asarlar yoza boshladi. Chunki Golding 1940-yilda armiyaga, Qirollik flotiga qo'shiladi va Normandiya bosqinida ishtirok etadi va bularning barchasi uning asarlariga ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. Tanqidchilarning Golding asarlarini ekzistensializm bilan bog'lashlari yozuvchi tomonidan rad etilgan bo'lsa-da, uning romanlari mazmuni oqim g'oyalari bilan bog'liq. Adib ijodini modernizm va realizm elementlari bilan

uyg'unlashtiradi, realistik obrazlarni allegorik tasvirlarga qiyoslagan holda yaratadi. Ularni Golding "falsafiy roman" deb emas, balki "ertak yoki masal" deb ataydi va har bir asarning didaktik funksiyaga ega ekanligini ta'kidlaydi. Jahon urushiga guvoh bo'lgan yozuvchi "inson tabiati" mavzusini asosiy etik muammo deb bilib, o'rganishga kirishdi. Ekzistensializmning "*mavjudlik mohiyatdan avval*" konsepsiyasida inson o'z mohiyatini o'zi yaratadi: qanday xarakter kasb qilishi, to'g'ri yo'lni tanlashi, ezgulik va yovuzlikni ajrata bilishi, barchasi shaxsning o'z majburiyatidir deb biladi. Golding, inson zotini tabiatan yovuzlik va shafqatsizlikka moyil mavjudot deb ta'kidlaydi va *iblislar* konsepsiyasini ilgari suradi, ya'ni uning fikricha, inson mohiyati yovuzlikka moyildir. Uning asarlari pessimistik ruhda yozilgan bo'lsa-da, didaktik tomondan adib insoniyatni o'z-o'zini anglashga va yovuz tabiatiga qarshi kurashishga da'vat qiladi. Golding asarlari falsafasida yechim teologik tus olganligi sababli, uning egzistensial asarlari diniy egzistensializm qatoriga kiritiladi.

Uilyam Goldingning birinchi va eng mashhur romani "*Pashshalar hukmdori*" (*Lord of the Flies*) (Golding W., 1954) bo'lib, asar falsafiy g'oyasini o'zining "*Issiq darvozalar va boshqa tasodifiy qismlar*" (*The Hot Gates and Other Occasional Pieces*) kitobining "*Masal*" (*Fable*) (Golding W., 1965, 64-76) deb nomlagan qismida tushuntirib o'tadi. Unda adib "*odam asalari asal yaratganidek yovuzlikni keltirib chiqaradi*" (*man produces evil as a bee produces honey*) (Golding W., 1965, 65) deb yozadi. Golding yozuvchining vazifasi odamlarga insoniyatning asl mohiyatini tushuntirishdan iborat deb bilib, insonning tug'ma ochko'zligi, shafqatsizligi va xudbinligini badiiy til orqali ifoda qiladi.

"*Pashshalar hukmdori*" romani bir guruh madaniyatli ingliz bolalarining samolyot falokatidan so'ng okean o'rtasida joylashgan kimsasiz orolga tushib qolishi, u yerda bolalarning sivilizatsiya o'rnatishga urinishi, lekin uning o'rniga degradatsiyaga uchrab, yovvoyilik holatiga qaytishlari haqida bo'lib, roman sarlavhasi Yahudiylar dinida keltirilgan iblis (Beelzebub) Velzevulning laqabiga ishora qiladi. Uni pashshalar hukmdori deb atashgan. Asar qahramonlari orolda yovuz maxluq borligiga ishonishadi va ovchilarning sardori bo'lgan Jek to'ng'iz kallasini maxluq uchun qurbonlik qilib, tayoqqa sanchib qo'yadi. Bolalar o'zlari sardor qilib olgan Ralfni tashlab, Jekga ergashadilar va birgalikda *pashshalar hukmdoriga* sig'inishni, yovvoyilar kabi olov yoqib marosimlar o'tkazishni, boshida hayvonlarni, keyinchalik esa odamlarni ovlashni boshlashadi. Vaqt o'tib to'ng'iz kallasining atrofida pashshalar paydo bo'ladi, ba'zi epizodlarda kalla tilga kirib asar qahramonlari bilan suhbat qiladi. U Velzevulning majoziy timsoli bo'lib, inson ichida yashiringan iblislarning badiiy asardagi inikosi hisoblanadi. Bu haqiqat asar qahramoni Saymon orqali yoritib beriladi. Saymon maxluqning mavjudligiga doim shubha bilan qaraydi va *pashshalar hukmdorini* uchratganida, to'ng'iz kallasini tilga kirib, haqiqatni aytib beradi: (*Fancy thinking the Beast was something you could hunt and kill! You knew, didn't you? I'm part of you? Close, close, close...*) "*Hayollaringda Maxluqni ovlash va o'ldirish mumkin deb o'yladilaringmi! Sen bilarding, to'g'rimi? Men sizning ajralmas bir qisimingiz ekanmanmi? Yaqinroq kel, yaqinlash, yaqinlash...*" (Golding W., 1954, 29).

"*Pashshalar hukmdori*" asari odam sivilizatsiyasining allegoriyasi bo'lib, undagi qahramonlar jamiyatni tashkil qiluvchi insonlarning tiplarini o'zlarida aks ettiradi. Roman protagonisti Ralf – haqiqiy madaniyatli, malla soch ingliz farzandi, asarda sivilizatsiya timsoli bo'lib gavdalanadi. Keyingi qahramon Piggi (Cho'chqacha) jismonan zaif, semiz,

ko'zoynakli, doim Ralfning tarafida bo'lib, ilm-fan va ratsionallikni o'zida jam qiladi. Jek – asarning antagonisti, doim hokimiyatga intiladi va insonning nafsi, yovvoyi tabiati ramzida keladi. Ralf asarning asosiy qahramoni bo'lgani bilan, Golding nazarida komil inson darajasiga yeta olmaydi. Chunki asarda u ham boshqa bolalar singari Piggining ustidan masxara qiladi, Saymonning vahshiyona o'limiga sherik bo'ladi. Aslida asarning asosiy qahramoni Saymon hisoblanib, u ruhiy komillikni o'zida mujassam qiladi.

Saymon maxluq haqidagi uydurmalariga ishonchsizlik bilan qaraydi va birinchilardan bo'lib pashshalar hukmdori haqidagi haqiqatni anglab yetadi. Bu qahramon timsolida adib diniy allegoriyani qo'llaydi, ya'ni Saymon insoniyat uchun yuborilgan payg'ambar obrazida gavdalanadi. Yevropa san'atida ko'pincha Injildan olingan payg'ambarlar, ayniqsa Iso Masih obrazining badiiylashuvi an'anaga kirgan. Goldingning asarida ham Saymon Iso Masih kabi haqiqatni olamonga ulashmoqchi bo'lgan zamon *pashshalar hukmdorining* ta'sirida bo'lgan bolalar tomonidan o'ldiriladi. Saymon pashshalar hukmdori tuzog'iga tushmagan yagona asar qahramoni, Piggi bilan uning o'limi, inson iblislariga qarshi mahkam turmagani sababli sivilizatsiyaning degradatsiyaga uchrashi, ratsionallik va ezgulik e'tiqodining yo'qqa chiqishiga olib keladi, bunga yorqin misol Golding nazarida ikkinchi jahon urushi oqibatlaridir. Golding urush oqibatlari haqida shunday yozadi: *(They were not done by the headhunters of New Guinea, or by some primitive tribe in the Amazon. They were done, skilfully, coldly, by educated men, doctors, lawyers, by men with a tradition of civilization behind them, to beings of their own kind.)* “Bular Yangi Gvineyadagi yollanma qotillar, yoki Amazonkada yashovchi ibtidoiy qabilalar tomonidan amalga oshirilmadi. Bular mohirlik va sovuqqonlik bilan o'qimishli odamlar, doktorlar, huquqshunoslar, madaniyat gullab yashnagan davrdagi insonlar tomonidan, o'zlariga o'xshagan insonlarga nisbatan qilingan mudhish ishlardir.” (Golding W., 1965, 65). Aynan asarda Saymon va Piggining o'limi, jamiyatda ikkinchi jahon urushidan keyin qahramonlarga parallel ravishda din va zakovat ham yakun topganiga ishora qiladi.

Uilyam Golding tomonidan yaratilgan boshqa asarlarda ham ekzistensial mavzular uchraydi. Adibning falsafiy g'oyalari aks etgan yana bir roman “*Pincher Martin*” (Golding, W., 1956) bo'lib, unda Golding e'tiborini ekzistensial inqirozga uchragan individga qaratadi. Golding o'z qahramoni Martinni insonlar timsolidagi yerga quvilganlarning (xuddi Injilda iblis yerga badarg'a qilingan kabi) eng yomoni deb ta'kidlaydi. Ekzistensializm ingliz romanchiligida ko'proq pessimistik ruhda qabul qilindi. Undagi ekzistensial inqiroz va uning ortida yechim bo'lib xizmat qiluvchi ekzistensial uyg'onish ijobiy jarayon deb emas, balki inson va jamiyat uchun katta muammo deb qaraldi. Chunki ekzistensial erkinlik bir tarafdin shaxsda egoyizmni shakllantirishga xizmat qildi.

Golding ekzistensializm oqimidan yuz o'girsada, uning “*Erkin tushish*” (*Free Fall*) (Golding W., 1959) romani bu oqim g'oyalaridan biri bo'lmish *erkin tanlov* tushunchasi asosida vujudga kelgan. Roman insonning tanlash erkinligining cheklanganligi haqidagi dalilni ishlab chiqadi va bu dalil fashistlarning konslagerida mahbus bo'lmish asar qahramoni Sem Mauntjoy qiynoqlar ostida o'zi istamagan holda barchaga xiyonat qilishga majburligi, hatto yolg'on “axborot” to'qib aytishi epizodida gavdalangan. *(Somewhere, sometime, I made a choice in freedom and lost my freedom. I lost nothing before the verger knocked me down; or perhaps that blow was like death and paid all debts.)* “Qayerdadir, qachonlardir, men

erkinlikni tanladim va erkinligimni yo'qotdim. Xizmatchi meni urib yiqitmaguniga qadar, hech narsa yo'qotmagan edim; yoki bu zarba balki o'lim kabi edi va barcha qarzlarni uzdi." (Golding W., 1959, 118).

Asosan *inson tabiati* haqida pessimistik tonda yozilgan Uilyam Golding asarlari yozuvchining falsafiy g'oyalariga boydir. Uning barcha romani didaktik vazifani bajaradi va insoniyatni o'z nafsidan ogoh bo'lishga da'vat qiladi.

Ekzistensializm oqimi ta'sirida salmoqli badiiy asarlar yaratgan yana bir ingliz yozuvchisi **Jon Faulz (1926-2005)** bo'lib, adib asarlarida individuallik, erkinlik, absurdlik va axloq kabi falsafiy masalalarni muhokama qilgan. Bu ekzistensial mavzular ko'pincha adib ijodida san'at motivi orqali yoritiladi. Umuman, zamonaviy ingliz adabiyotida, xususan Faulz va Myordok ijodida, ekzistensializmning badiiylashuv jarayoni kuchliroq seziladi. Faulz san'at va axloq, illyuziya va haqiqat kabi tushunchalarni qarama-qarshi qo'yishni yaxshi ko'rgan. Uning "*Sehrgar*" (*The Magus*) (Fowles J., 1965) romani bilan boshlangan va "*Qora daraxt minora*" (*The Ebony Tower*) (Fowles, J., 1974) hikoyalari to'plami bilan yakunlangan deyarli barcha ijodiy ishlari insonning *erkin tanlovi* haqida bo'lib, ekzistensial inqiroz asosan ikki murakkab tanlov o'rtasida ro'y beradi:

1) odob-axloq etikalariga rioya qilgan holda, bir ritmda takrorlanuvchi real hayotda mavjud bo'lib yashash;

2) odob-axloq chegaralarini buzib, his-tuyg'u (ba'zi yozuvchilar buni nafs deydi) ta'sirida ertaknamo hayotda mavjud bo'lish.

Ingliz ekzistensialistlari asosan shu muammolarga o'z e'tiborlarini qaratadi. Taniqli chex va fransuz yozuvchisi Milan Kunderaning "*Azobli yengil hayot*" (*Unbearable Lightness of Being*) (Kundera M., 1984) romani sarlavhasi aytib o'tilgan ekzistensial inqirozni, tanlovni yoritib beradi. Bu yerda mavjudlikning yengilligi ikkinchi tanlovga ishora qiladi. Lekin sarlavhada sifatlanganidek, u *chidab bo'lmaz*, chunki axloqiy qonun-qoidalarini buzadi. Faulz o'z ijodida mana shu falsafiy muammoni o'rta qo'yadi va fikr-g'oyalarni an'anaviy, Viktoriancha usuldagi odob-axloq va *ikkiyuzlamachilik* orqali ifoda qilish bilan birga, ekzistensializm ta'siriga uchragan zamondoshlarining *erkinlik* (yoki *ochiqlik*) va *axloqsizlik* kabi hayot tarziga yechim izlaydi. Zamonaviy yozuvchi sifatida u o'z davri muammolarini muhokama qiladi: urushdan keyingi iste'molchilar jamiyati, ularning o'zligi tomon izolyatsiyasi va beparvoligi, ba'zi axloqiy va estetik ziddiyatlar va boshqa masalalar. Muallif hayoti davomida ham an'anaviy, ham eksperimental jamiyatning "*dardi*"ga yechim izladi. U falsafiy yondashuvni – haqiqiylik yoki o'z-o'zini anglash jarayonini insonning yovuz instinktlarini yengish manbayi sifatida ko'radi (Fowles J., 1983).

Muallif o'zining "*Kolleksioner*" (Fowles J., 1963) romanida inson tabiatidagi yomon illatning ibtidosini tahlil qilishga harakat qiladi. Faulzning ta'kidlashicha, yovuzlikning bir qismi shaxs nazorat qila olmaydigan omillar tufayli, jumladan, yomon ta'lim, jamiyat ta'siri, yetimlik va bolalar uyida voyaga yetish kabi tarbiyadagi yetishmovchiliklar natijasidir. Jon Faulz odamlar orasidagi ziddiyat va to'qnashuvlarning sababini o'rganish maqsadida, Geraklit ta'limoti asosida insonlarni ikkiga ajratadi:

1. *Aristo* – olijanob va ziyoli odamlar.

2. *Hoi polloi* – ko'p qismni tashkil qiluchi, ziyoli bo'lmaganlar.

Bu ikki tip vakillari o'rtasida bir-biriga bo'lgan xusumat orqali paydo bo'lgan yovuzlik

esa ikkinchi tipning birinchisiga nisbatan hasad va nafrat tuygʻusi hamda birinchi tipning boshqalardan ustunlik hissi tufayli paydo boʻlgan (Fowles J., 1970, 10).

Jon Faulzning navbatdagi *“Sehrgar”* romani motiv va mavzu jihatdan Myordokning *“Yakkashox”* asarini eslatadi. Unda Viktorian oilada qatʼiy qoidalar bilan tarbiyalangan Nikolas Urfe hayoti haqida hikoya qilinadi. Roman qahramoni Oksford universiteti muhiti ostida urushdan keyingi *individuallik* sindromini boshdan kechirib, ekzistensialist yorligʻi orqali oʻz erkinligini oqlaydi. Asarda *“Yakkashox”* romanining syujetida ham oʻrin olgan muammo – haqiqat va illyuziyaning kuchli ziddiyati gavdalangan. Ertak olami bilan parallelizm – “malikani zindondan ozod qilish” va qahramonning sirli odamlar bilan oʻralgan ertaknamo joyga borib qolishi kabi voqealar haqiqatni inkor etuvchi, etik qoidalarni buzuvchi erkinlik saroblari sifatida tasvirlangan. Adib qahramonini ekzistensial erkinlik sababli xayolot tomonidan jodulangan deb biladi va asar yechimini sehrdan ozod boʻlib, haqiqatga qaytish, asl boʻlgan hayotning qadr-qimmatini anglash orqali yoritib beradi.

“Qora daraxt minora” hikoyalari toʻplami Faulzning adabiy sanʼatdagi tajribalari uchun yakun boʻldi. Hikoyalar avvalgi adabiy asarlarga taqlid va alluziya sifatida yozilgan, shu sababli adib toʻplamni birinchi bor *“Variations”* deb nomlab, keyinchalik birinchi qissa nomini toʻplam sarlavhasi qilib qoʻyadi. Muallif toʻplamdagi birinchi asar – *“Qora daraxt minora”*ni yozishdan maqsad, avvalgi *“Sehrgar”* asarining yanada real boʻlgan nusxasini yaratish edi, deb taʼkidlaydi.

Hikoya qahramoni Devid Uilyam mashhur keksa rassom Genri Breslining uyiga tashrif buyurganida *oʻzligini anglash* ekzistensial jarayonini boshdan kechiradi va oilali boʻlishiga qaramay, Breslining shogirdi Dianani sevib qoladi. Asarda adib haqiqiy muhabbat va etik qoidalar, asl sanʼat va mavhum – abstrakt ijod, sarob va haqiqat kabi toʻqnashuvlarni ekzistensial muammo sifatida koʻtaradi. Asar sarlavhasi *“Qora daraxt minora”* sanʼatda uchraydigan *“Fil suyak minora”* (The Ivory Tower) tushunchasiga zidlanadi. *“Fil suyak minora”* – *escapism* – reallikdan qochish timsoli boʻlib, haqiqatdan xayolot, tasodif, erkinlik, goʻzallik va sanʼat olamiga chekinishni anglatadi, *“Qora daraxt minora”* – mazmundanliq haqiqat va mavhumlik ramzidir. Asar qahramoni Devid ekzistensial inqirozga uchragan shaxs sifatida gavdalanib, abstrakt sanʼat tarafdori sifatida *qora daraxt minorada* yashovchilar qatoriga kiradi. U Bresli xonadoniga yetib kelganda oʻzini hayot tashvishlaridan erkin, lekin rafiqasi Besni tashlab kelganidan biroz aybdordek his qiladi. Bresli va Diana esa ekzistensial inqiroz holatida muqim qolgan *fil suyagi minorasi* istiqomatchilari qatoridadirlar. Asar dialoglarida Devid va Breslining falsafiy toʻqnashuvlari aks etgan, unda Bresli hissiyotlarni chetga qoʻyuvchi ratsionallik va abstrakt sanʼatga qarshi turadi:

(Hatred and anger are not luxuries we can afford any more. At any level.

Then God help you.

David smiled faintly. He’s also a non-option)

...

(Don’t hate, can’t love. Can’t love, can’t paint.

I understand.

Bloody geometry. No good. Won’t work. All tried. Down the hole)

“Nafrat va gʻazab hozirgi zamonamizda durust hissiyotlar emas. Har qanday vaziyatda.

Bo'lmasam, Xudoning o'zi sizni qo'llasin.

Devid zaifgina jilmayib qo'ydi. U ham variant bo'la olmaydi."

...

"Nafratlana olmasang, seva olmaysan, seva olmasang surat chiza olmaysan.

Tushunaman.

La'nati geometriya. Yaxshi emas. Ishlamaydi. Ko'pchilik urinib ko'rdi. Hammasi behuda." (Fowles J., 1974, 30-31).

Faulz falsafiy izlanishlarining yechimini so'nggi romani "*Daniel Martin*"da (Fowles J., 1977) ifodalab bergan. Asarda an'anaviy shaklda tarbiya ko'rib, individual erkinlikka duch kelishi muqarrar bo'lgan Danielning hayoti tasvirlagan. Faulz o'z romanini zamonaviy "tarbiyaviy" roman deb atadi, chunki muallif Danielning yozuvchi sifatidagi tajribalari prizmasi orqali an'anaviy hayotning soxtakorligi (ikkiyuzlamachilik) va hayotning axloqiy qonunlarini buzuvchi zamonaviy erkinlik (ochiqlik) muammolariga falsafiy yechimni keltiradi. Faulz bu ikki muammoning yechimini "shartsiz muhabbat"ga erishish orqali ko'rsatadi. Daniel Martin puritan determinizmi va ekzistensial tajriba orqali shakllangan "narsitsizm" dan ozod bo'lib, *muhabbatning* mukammal shakliga erishishi kerak va sevgini nafsni qondiruvchi obyekt sifatida emas, balki egoyistik tabiatdan yiroq bo'lgan hissiyot sifatida qabul qilgan holda mukammal darajaga olib chiqadi. Shunday qilib, ikki adibning ham asarlarida ekzistensializm g'oyalari duch kelamiz. Uilyam Golding romanlarida inson tabiatining nafsga, yovuzlikka va buzg'unchilikka evrilishi aks etgan bo'lsa, Jon Faulz ko'proq ekzistensializmning salbiy oqibatlari hamda an'anaviy ikkiyuzlamachilik muammolari haqida bahs yuritadi.

Zamonaviy ingliz adabiyotidagi ekzistensializmning fransuz va nemis ekzistensializmi bilan o'xshash jihatlari quyidagicha xarakterlandi:

1. Ekzistensial inqirozdagi ruhan yolg'izlikka mahkum qahramonning mavjudligi.

2. Ekzistensial ug'onish jarayonidan so'ng paydo bo'luvchi erkinlik, tashvish va mas'uliyat konsepsiyasi, o'lim va qo'rquv mavzusi.

Bunga qaramasdan, ingliz ekzistensializmi fransuz va nemis adabiyotida mavjud bo'lgan oqimdan sezilarli darajada farqlanadi:

1. Ekzistensial erkinlik individ va hayot muammosi sifatida:

a) o'zligiga berilish va yolg'izlik insonlar orasida tushunmovchilikni va hayotga nisbatan qo'rquv va tashvishni keltirib chiqaradi;

b) ekzistensial erkinlik egoyizmni shakllantiradi;

c) ekzistensial inqiroz – hayot mazmunini yo'qotish real hayotdan uzoqlashtiradi.

2. Diniy ekzistensializm yozuvchilari *taqdir*, *iblis*, *gunohkor inson* kabi diniy konsepsiyalarni asarlarida aks ettirganlar.

3. Inson tabiati mavzusi o'rta chiqdi.

4. Ekzistensializm yangi terminlar vujudga keldi: escapism (qochish), permissiveness (ochiqlik) va pessimism.

XULOSA

XX asrning o'rtalarida G'arb madaniyati va adabiyotida o'zgacha o'rin egallagan

ekzistensializm falsafasining g'oyalari zamonaviy ingliz yozuvchilari tomonidan yaratilgan badiiy asarlarda aks etgan bo'lsa-da, ingliz mutafakkirlari ekzistensializmga yangicha hayot tarzi sifatidagina emas, balki shaxs inqirozi deb ham yondashishdi va bu muammoga turli yechim keltirib o'tishdi, jumladan, Uilyam Golding "inson iblislariga iymon bilan qarshi turish", Jon Faulz esa "shartsiz muhabbat" konsepsiyalari orqali o'z g'oyalarini namoyon qilishdi. Ekzistensializm falsafasi ingliz adabiyotida, ayniqsa nasrda o'zgacha tus oldi. Unda yozuvchilar ekzistensial o'zlikni anglash orqali inson tabiati illatlariga, shu bilan birga ekzistensial erkinlikning yomon ta'siriga davo izlashadi va hayotning mazmunini haqiqiy – real hayot qadr-qimmatini anglash orqali topishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Chaplin, Sid. *The Watchers and the Watched*. – London: Eyre & Spottiswoode, 1962.
2. Fowles J. *The Aristos*. – New York: New American Library, 1970. – P 10.
3. John Fowles. *The Collector*. Jonathan Cape. – UK. 1963.
4. John Fowles. *The Ebony Tower*. Back Bay Books, 1974. – P 30-31.
5. John Fowles. *The Magus*. Jonathan Cape, UK, 1965. Revised edition published by Vintage, 2004.
6. John Fowles. *Daniel Martin*. Jonathan Cape, 1977.
7. Milan Kundera. *Unbearable Lightness of Being*. Faber and faber. Published in English, 1984.
8. William Golding. *Free Fall*. Faber and faber, 1959. – 118 p.
9. William Golding. *Lord of the Flies*. Penguin Books, 1954. – 29 p.
10. William Golding. *Pincher Martin*. Faber and faber, 1956.
11. William Golding. *The Hot Gates and Other Occasional Pieces*. Faber and faber. – London, 1965. – 64-76 p.
12. Ивашева В.В. Прогресс. На пороге XXI века. НТР и литературы мира, 1978. – 45 с.
13. Фаулз Дж. И умом, и сердцем я – за разоружение // Лит. Газ. 1983. 30 ноябрь.

REFERENCES

1. Chaplin, Sid. (1962) *The Watchers and the Watched*. London: Eyre & Spottiswoode.
2. Fowles, J. (1970) *The Aristos*. New York: New American Library, 10 p.
3. Fowles, John. (1963) *The Collector*. Jonathan Cape, UK.
4. Fowles, John. (1974) *The Ebony Tower*. Back Bay Books, 30-31 p.
5. Fowles, John. (1965) *The Magus*. Jonathan Cape, UK. Revised edition published by Vintage.
6. John Fowles. (1977) *Daniel Martin*. Jonathan Cape.
7. Kundera, Milan. (1984) *Unbearable Lightness of Being*. Faber and faber. Published in English.
8. Golding, William. (1959) *Free Fall*. Faber and faber, 118 p.
9. Golding, William. (1954) *Lord of the Flies*. Penguin Books, 29 p.
10. Golding, William. (1956) *Pincher Martin*. Faber and Faber.
11. Golding, William. (1965) *The Hot Gates and Other Occasional Pieces*. Faber and faber. London, 64-76 p.
12. Ivasheva, V. V. (1978) *On the Threshold of the XXI Century*. NTR And Literature of the World. Progress, 45 p.
13. Fowles, John. (1963) *With both mind and heart, I am for disarmament* // Lit. Newspaper.